

Nationaal Landschap de Noordelijke Friese Wouden

De Noordelijke Friese Wouden zijn aangewezen als Nationaal Landschap. Inrichting hiervan zal plaats vinden in een proces met belanghebbenden, onder wie bewoners en bezoekers. Hoe zou volgens hen het landschap eruit moeten zien en hoe kunnen de lokale actoren rekening houden met hun wensen?

In de Nota Ruimte (VROM *et al.*, 2006) heeft het Rijk twintig landschappen aangewezen als Nationaal Landschap. Dit zijn gebieden met internationaal zeldzame/unieke en nationaal kenmerkende eigenschappen die daarom in nationaal en in Europees verband van speciale waarde zijn. De kernkwaliteiten zullen versterkt moeten worden en er mag geen verrommeling optreden. Fondsen voor inrichting en beheer van het landelijk gebied zullen voor een groot deel geconcentreerd worden in deze gebieden (VROM, 2001).

De kernkwaliteiten van de Nationale Landschappen moeten nog door de provincies en gemeenten nader uitgewerkt worden (Farjon, 2005). Die uitwerking zal plaats vinden in discussies met maatschappelijke actoren en op basis van (perceptie)onderzoeken. De maatschappelijke actoren, waaronder natuurorganisaties en agrarische natuurverenigingen, zullen ook in de uitvoering een belangrijke rol krijgen. Maar hoe zit het met de bewoners en bezoekers van deze gebieden? Zij leven en recreëren in deze gebieden en daarom doet hun mening er ook toe. Om dit te onderzoeken hebben wij in één van de twintig Nationale Landschappen – de Noordelijke Friese Wouden – een perceptieonderzoek gedaan onder bewoners en bezoekers. De vragen zijn zo gesteld dat de antwoorden bij kunnen dragen aan het actieperspectief van de streekcoöperatie Noordelijke Friese Wouden en andere actoren in het gebied.

In dit artikel staan twee vragen centraal:

1. Wat vinden bewoners en bezoekers van het huidige landschap van de Noordelijke Friese Wouden en hoe moet het er volgens hen uit gaan zien?
2. Hoe kunnen de verschillende actoren in het gebied re-

kening houden met de wensen van bewoners en bezoekers?

Noordelijke Friese Wouden

De Noordelijke Friese Wouden (NFW) zijn onder te verdelen in houtwallengebieden, elzensingelgebieden, mieden en een merengebied (figuur 1). De twee houtwallengebieden zijn de best bewaarde van noordwest Europa (Dijkstra *et al.*, 2003). De houtwallen bevinden zich op de hogere delen (boven NAP), terwijl de elzensingels voornamelijk op de overgangen naar de lage miedengebieden voorkomen (rond NAP). In alle delen van de Noordelijke Friese Wouden domineert het grasland, alleen rondom de meren komt ook veel rietland voor.

Het houtwallengebied in de NFW (figuur 2) kenmerkt zich door een sterke opstreckende verkaveling met een lengte/breedte verhouding van 3:1 – 5:1, een grote mate van kleinschaligheid en reliëf in de vorm van pingoruïnes en dijkwallen (VROM *et al.*, 2006).

DERK JAN

STOBBELAAR &
FLORIEN KUIJPER

Dr. Ir. D.J. Stobbelaar
Leerstoelgroepen Rurale
Sociologie, Biologische
Landbouwsystemen
en Plantaardige
Productiesystemen,
Wageningen UR.
Correspondentieadres:
Hogeschool Van Hall
Larenstein, Postbus 9001,
6880 GB Velp.
Derk-Jan.Stobbelaar@wur.nl
Ir. K.F. Kuijper Alterra,
Wageningen UR, Postbus 47,
6700 AA Wageningen.

Foto **Niels Gilissen**
www.miratio.nl

Figuur 1 De ligging van de
Noordelijke Friese Wouden

Figure 1 Location of the
research area Northern
Friesian Woodlands

De streekcoöperatie

De streekcoöperatie Noordelijke Friese Wouden is de overkoepelende organisatie van zes milieucoöperaties (het Friese equivalent van agrarische natuurverenigingen) in het oostelijk deel van Friesland. Het is een belangrijke speler op het gebied van landschapsbeheer. Al lange tijd werken zij en haar voorlopers in nauwe samenwerking met Landschapsbeheer Friesland aan herstel van de landschapsstructuur en aan beter beheer (NFW, 2005). Voor het herstellen van de structuur zijn nieuwe houtwallen en elzensingels geplant en gaten in de bestaande wallen gedicht. Dichtgeslibde pingo's en dobben zijn weer uitgegraven. De aangesloten boeren volgen cursussen onderhoud van landschapselementen en Landschapsbeheer Friesland heeft een handboek Landschapsbeheer geschreven (De Boer, 2004). De Streekcoöperatie doet voor de boeren een collectieve aanvraag voor Programma Beheer (agrarisch natuurbeheer) en sinds enige tijd is ze ook betrokken bij de experimenten mozaïekbeheer voor weidevogels (Melman, 2006; Oosterveld *et al.*, 2006). Een van de grootste verdiensten van de milieucoöperaties is het terugdringen van de bemesting bij gelijkblijvend productieniveau (Reijs *et al.*, 2004; Groot *et al.*, 2006). Deze omslag is een voorwaarde voor minder eentonig grasland.

Figuur 2 De karakteristieke strokenverkaveling van de Noordelijke Friese Wouden

Figure 2 The landscape pattern characteristic of the Northern Friesian Woodlands

De Streekcoöperatie is door al deze activiteiten en door het vertrouwen dat ze onder de boeren geniet, een belangrijke gesprekspartner voor overheden (Wiskerke *et al.*, 2006).

Ruimte voor ontwikkeling

Uitgangspunt in de Nota Ruimte is dat behoud van het landschap belangrijk is, maar dat er ook ruimte moet blijven voor bedrijvigheid en landbouw (VROM *et al.*, 2006). In dit verband is voor de NWF boeren de toegankelijkheid van hun land van belang. Om efficiënter te kunnen werken zou het voor boeren gunstig zijn om rijdoorgangen te creëren in de beschermde houtwallen of om percelen te vergroten door houtwallen in zijn geheel te rooien. Hoe om te gaan met dit soort ingrepen, staat beschreven in de bestemmingsplannen van de betreffende gemeenten. Het beleid ten aanzien van het maken van rijdoorgangen is in alle gemeentes in de Noordelijke Friese Wouden ongeveer hetzelfde (mondelinge mededeling Jaap Dijkstra, LTO-noord). In de praktijk betekent dit dat er rijdoorgangen mogen worden gemaakt met een zodanige breedte dat twee landbouwvoertuigen elkaar kunnen passeren. Om de zichtlijnen niet te lang te maken worden deze doorgangen niet in elkaar's verlengde, maar verspringend geplaatst (Gemeente Tytsjerksteradiel, 2006). Het beleid voor perceelsvergrotingen verschilt echter per gemeente. De ene gemeente hanteert een oppervlakte van 3,5 hectare als ideaal, de andere 5 hectare; de ene vraagt een maatverhouding van 1:2, de andere 1:3 of 1:4. Er gelden nu aan de ene kant van de weg soms andere regels dan aan de andere. Het doel van de streekcoöperatie NFW en LTO-noord is om hier eenheid in te krijgen.

Een andere onduidelijkheid betreft de compensatie. De Boswet schrijft voor dat verwijderde bomen gecompenseerd moeten worden. Meestal wordt dat gedaan door gaten in andere houtwallen of elzensingels op te vullen. Nu zijn er

echter boeren die alle gaten al opgevuld hebben en zich afvragen of en hoe ze nog verder moeten compenseren.

Probleem- en vraagstelling

In de Friese Wouden zien we enerzijds de tendens om de milieudruk te verminderen, waardoor graslanden minder eentonig groen kunnen worden en anderzijds een tendens tot perceelsvergroting en het maken van rijdoorgangen door houtwallen. Gegeven deze problematiek en vragen is het voor de streekcoöperatie van belang om te weten wat bewoners en bezoekers hiervan vinden. Er is in de enquête daarom expliciet gevraagd naar hun wensen wat betreft kleur en structuur van graslanden, in hoeverre gaten in de vorm van rijdoorgangen als storend worden ervaren, hoe bewoners en bezoekers staan tegenover het rooien van houtwallen om percelen te vergroten en hoe de houtwallenstructuur zoals die nu is wordt gewaardeerd. Daarnaast is ook naar hun mening gevraagd over storende en niet passende landschapselementen en bebouwing (verrommeling).

Onderzoeksmethode

De methode bestaat uit drie stappen. Allereerst worden er hypothesen geformuleerd over de wensen van mensen ten aanzien van landschap. Deze hypothesen zijn vervolgens uitgangspunt voor het uitwerken van de vragenlijst die gebruikt is in stap twee, de enquête. Vervolgens worden in stap drie de resultaten van de enquête bediscussieerd en in het kader geplaatst van andere perceptieonderzoeken die de laatste tijd in Nationale Landschappen hebben plaats gevonden.

Hypothesen

Er kan onderscheid gemaakt worden tussen oppervlakkige en meer diepgaande vormen van landschapsperceptie (Hendriks & Stobbelaar, 2003; Stobbelaar & Hendriks,

2006). Oppervlakkige perceptie verwijst naar de waarneeming van de fysieke kenmerken van het landschap als zodanig. Diepgaandere vormen van perceptie (geografische en existentiële) nemen ook de associaties, herinneringen, symbolische interpretaties en geografische samenhang van het landschap in beschouwing. In dit onderzoek zijn we uitgegaan van de oppervlakkige perceptie omdat we allereerst iets over de beleving van het landschapsbeeld als zodanig wilden weten. Uit de streekbeschrijving hierboven komen in dat verband drie belangrijke punten naar voren: de visuele kwaliteit van grasland (kleuren), de structuur van houtwallen (doorgangen creëren, perceelsvergroting), en visueel storende elementen.

Er is relatief veel onderzoek dat melding maakt van het belang dat mensen hechten aan de zichtbaarheid van de seizoenen (Coeterier, 2000; Stobbelaar *et al.*, 2004; Stobbelaar & Hendriks, 2007) en als onderdeel daarvan op de aanwezigheid van kleuren in het landschap (Arriaza *et al.*, 2004; Clay & Daniel, 2004; Hands & Brown, 2002; Schüpbach *et al.*, 2004). Dit wijst erop dat kleurrijke graslanden hoger gewaardeerd zullen worden dan altijd groene graslanden.

Samenhang of eenheid is een ander aspect van landschappen dat hoog gewaardeerd wordt (Kaplan & Kaplan, 1989; Coeterier, 1996; Hendriks & Stobbelaar, 2003). In deze zienswijze moeten elementen in het landschap bijdragen aan die eenheid. Een duidelijk patroon van houtwallen en elzensingels zou dan hoog gewaardeerd worden en als consequentie daarvan doorbraken en perceelsvergroting niet. Coeterier (1996) stelt tevens dat van het aantal elementen dat bijdraagt aan de waargenomen eenheid van het landschap, de zogenaamde *satisfiers*, niet snel te veel aanwezig is, terwijl een kleine hoeveelheid elementen dat niet bijdraagt aan de waargenomen eenheid, de *dissatisfiers*, heel gemakkelijk de landschapskwaliteit kan verminderen. Dit punt sluit naadloos aan op de discussie

die er nu plaats vindt over de verrommeling van Nederland (zie bijvoorbeeld Farjon, 2005; Boersma & Kuiper, 2006). ‘Gebiedsvreemde’ elementen, waaronder agrarische nieuwbouw, zullen dus waarschijnlijk niet gewaardeerd worden.

Enquête

Om de vragenlijst eenduidig te kunnen houden hebben we het onderzoek alleen uitgevoerd onder de bewoners van het houtwallengebied binnen de Friese Wouden en onder mogelijke bezoekers daarvan. Bewoners van de singel- of miedengebieden zijn dus buiten beschouwing gelaten. Als representanten voor de bezoekers zijn mensen uit Drachten ondervraagd. Dit is de dichtstbijzijnde grote plaatst.

Onder ruim 500 adressen, waarvan de helft in het gebied tussen Twijzel en Buitenpost en de helft in Drachten, is een telefonische enquête afgenomen. De belangrijkste aandachtspunten waren:

- de waardering van de bewoners van het landschap waarin zij wonen;
- de waardering voor de manier waarop het landschap zich ontwikkelt;
- de waardering voor de rol die boeren, georganiseerd in een agrarische natuurvereniging, spelen bij het behoud en beheer van het landschap en
- bewonerswensen ten aanzien van specifieke landschapselementen zoals de houtwallenstructuur en de diversiteit van het grasland.

We wilden hiermee de hypothesen testen en zicht krijgen

op de wensen van mensen wat betreft de ontwikkelingen in het Nationale Landschap.

Vergelijking perceptieonderzoeken

Er zijn de laatste tijd veel perceptieonderzoeken uitgevoerd om uitspraken te kunnen doen over het draagvlak onder de bewoners voor Nationale Landschappen. Wij hebben de uitkomsten van ons onderzoek vergeleken met een aantal van deze recente perceptieonderzoeken (Brends *et al.*, 2005a; 2005b; Goossen & De Boer, 2006; LNV Consumentenplatform, 2006), om op die manier meer gefundeerde uitspraken te kunnen doen over de wensen van mensen wat betreft de ontwikkelingen in Nationale Landschappen en iets te kunnen zeggen over de plaats van de NFW tussen de andere Nationale Landschappen.

Resultaten

De respons op de enquête was 45% (tabel 1). De antwoorden zijn opvallend homogeen, met weinig significante of opvallende verschillen tussen bewoners van Drachten (D) en de Wouden (W), tussen mannen en vrouwen, tussen opleidingsniveaus of leeftijdscategorieën. Daarbij moet aangetekend worden dat de gemiddelde leeftijd met 53 jaar erg hoog ligt. Veel respondenten wonen al lange tijd in het gebied. Meer dan 55% van de mensen uit de Wouden woont er al hun hele leven, en vrijwel iedereen woont er langer dan tien jaar. Er mag daarom verondersteld worden dat mensen weten waarover ze praten en dat er een zekere binding met het gebied bestaat.

Aantrekkelijkheid gebied

Uit het onderzoek blijkt dat mensen uit de Noordelijke Friese Wouden hun landschap zeer waarderen. Het gebied wordt in vergelijking met andere delen van Friesland als “zeer aantrekkelijk” beoordeeld.

Een aantrekkelijk landschap blijkt een belangrijke factor

Tabel 1 Respons telefonische enquête

Table 1 Response enquiry by phone

Resultaat van de laatste beleping	Wouden		Drachten		Totaal	
	N		N		N	%
Telefoon beantwoord					359	70,1
Respons	115		115		230	45,1
Non-respons	60		69		129	25,4
Telefoon niet beantwoord					148	29,2

te zijn in het woonplezier dat mensen ondervinden. Wanneer gekozen kan worden uit vier opties die bijdragen aan het woonplezier (werk, sociaal netwerk, een aantrekkelijk landschap, de aanwezigheid van voorzieningen) wordt door ruim 61% van de respondenten, zowel in Drachten als in de Wouden, de aantrekkelijkheid van het landschap als belangrijkste of op één na belangrijkste factor genoemd.

Er is gevraagd naar de mening over de ontwikkeling van het gebied gedurende de afgelopen tien jaar. Bewoners van de Wouden blijken positiever over de ontwikkeling van de Friese Wouden dan inwoners van Drachten: 36% vindt dat het landschap beter is geworden, terwijl 41% neutraal is. In Drachten vindt slechts 17% dat het landschap verbeterd is, tegen 56% neutraal.

Typerende elementen

Er is voor een aantal landschapskenmerken gevraagd in hoeverre (zeer, enigszins, minder) ze typerend worden gevonden voor het landschap van de Friese Wouden. Vooral houtwallen en de pingo's worden als zeer kenmerkend voor het gebied ervaren, boerenerven, sloten, bosjes en grasland ook, maar in mindere mate. Bouwland wordt echter als niet-kenmerkend beschouwd. Er is gevraagd (open vraag) naar elementen in het landschap die als storend of niet-passend worden ervaren, de *dissatisfiers*. Windmolens, elektriciteitsmasten, zendmasten en industrieterreinen worden het meest genoemd. Nieuwbouw op de verkeerde locatie of in een niet-passende stijl wordt door veel mensen ook niet gewaardeerd. Agrarische gebouwen als moderne ligboxenstallen of mestsilos worden nauwelijks storend gevonden (beide worden slechts eenmaal genoemd).

Rol van boeren

De rol van boeren in het beheer en behoud van het landschap wordt overwegend als positief en voldoende erva-

ren. De stelling “Boeren leveren een positieve bijdrage aan het beheer van het landschap” scoort gemiddeld tussen “geheel mee eens” en “gedeeltelijk mee eens”. Ten opzichte van de stelling “Boeren zouden meer moeten bijdragen aan het beheer van het landschap” staat men gemiddeld neutraal. Er wordt benadrukt dat de Noordelijke Friese Wouden een boerenlandschap is en dat het daarom belangrijk is om de boeren die er nog zijn niet te ontmoedigen. Hoewel de belangstelling voor het landschap en de rol van boeren daarin duidelijk aanwezig is, zijn weinig mensen bekend met de Streekcoöperatie Noordelijke Friese Wouden of de deelnemende milieucoöperaties (35%).

Houtwallen

Door 68% van de respondenten wordt de huidige houtwallenstructuur, dat wil zeggen de manier waarop het landschap door houtwallen is opgedeeld, goed gevonden. De rest vindt de structuur te rommelig, met teveel gaten. Vrijwel niemand vindt de houtwallen te strak aaneengesloten. Voor het onderhoud geldt hetzelfde: 60% vindt dat de houtwallen goed worden onderhouden, dus niet te weinig of te veel. Veel mensen blijken echter niet op de hoogte te zijn van de manier waarop houtwallen onderhouden moeten worden, namelijk volgens een twintigjarige cyclus. De situatie wordt daarom soms verkeerd ingeschat: “Er wordt te lang gewacht, en dan ineens te rigouzeus ingegrepen”.

Omdat de NFW in de eerste plaats als ‘boerenlandschap’ wordt gezien vinden de meeste respondenten, ondanks hun hoge waardering van houtwallen, dat deze af en toe doorbroken mogen worden om rijdoorgangen te creëren ten behoeve van de boeren. Op een schaal van 1 tot 5 (geheel eens – geheel oneens) ligt de gemiddelde score 1,8 tussen geheel en gedeeltelijk mee eens. Over het rooien van hele houtwallen om kavels te vergroten zijn mensen

Foto **Harry van Oosterhout**
www.bvbeeld.nl
Friese Wouden in de buurt
van Twijzel.

negatiever. Hier ligt het gemiddelde op 3,5 tussen neutraal en gedeeltelijk mee oneens.

Grasland

Met betrekking tot het grasland konden mensen kiezen uit vier opties die verschillen wat betreft samenstelling (divers en kleurig of groen) en daarbij behorende gevoelswaarden. Het gras wordt door 50% gewaardeerd als “goed onderhouden, zonder onkruid”, terwijl de andere opties ongeveer gelijk scoren. Hieruit blijkt dat er niet veel variatie wordt gezien in de vorm van bloemen en kruiden, maar dat dit niet negatief wordt beoordeeld.

Extra gelden

Ten slotte is de mensen gevraagd waar ze extra budget aan zouden willen besteden als dat in het kader van de aanwijzing als Nationaal Landschap beschikbaar zou komen. De voorgelegde opties waren: meer informatievoorzieningen, zoals informatieborden of een bezoekerscentrum, grotere toegankelijkheid door meer fiets- en wandelpaden, goede

inpassing van agrarische bebouwing door streekeigen erfbeplanting en stalbouw, herstel van landschapselementen en meer subsidie voor boeren om de natuur te verbeteren. Het herstel van landschapselementen wordt zeer belangrijk gevonden (78% in de Wouden, 71% in Drachten), gevolgd door verbetering van de toegankelijkheid (70% in de Wouden, 63% in Drachten) en meer subsidie voor boeren voor het verhogen van de natuurwaarde van hun bedrijf (56% in de Wouden, 71% in Drachten).

Discussie Hypothesen

Het veronderstelde belang van samenhang in het landschap, wordt door ons onderzoek bevestigd. Wat betreft de consequenties past een nuancering. Het doorbreken van houtwallen stuit op weinig weerstand. De bewoners en bezoekers van de NFW hechten grote waarde aan behoud van de houtwallen, maar daarbij moet de boeren wel de mogelijkheid gegeven worden te blijven boeren. Dit kan gezien worden als een vorm van ‘behoud door ont-

wikkeling' zoals beschreven in de Nota Belvedere (OCW *et al.*, 1999).

Het belang van kleurrijke graslanden wordt niet onder- schreven. De meeste mensen vinden het grasland in de NFW goed onderhouden, zonder veel onkruid. Dit komt niet overeen met de theorie over landschapspreferenties (bijvoorbeeld Coeterier, 1996), noch met de uitkomsten uit Berends *et al.* (2005b). Na de sterke reductie van mest- giften van de afgelopen jaren (Reijs *et al.*, 2004), voldoet het grasland blijkaar aan de standaard van de meeste respondenten in het gebied. Bovendien vinden de meeste bewoners – zoals eerder opgemerkt – het waarschijnlijk belangrijker dat boeren blijven boeren dan dat er meer kleuren in de wei komen. Men kan denken dat meer kleur de efficiënte bedrijfsvoering verstoort.

Wat betreft storende elementen is opvallend, dat vooral niet-boerenelementen worden genoemd, zoals hoog- spanningsmasten en zendmasten. Ook bij de besteding van extra gelden heeft de inpassing van bedrijfsgebou- wen geen prioriteit. Het zou kunnen zijn dat agrarische nieuwbouw in het houtwallenlandschap niet zo dominant aanwezig, goed is ingepast of als noodzakelijk ervaren wordt.

Enquête

Uitgangspunt in dit onderzoek was dat we de oppervlak- kige waardering – de aantrekkelijkheid – van het land- schap wilden meten. We hebben daarom niet gevraagd naar associaties, herinneringen en andere zaken die te maken hebben met de binding aan het landschap. De vraag is echter of binding toch niet doorklinkt in de ant- woorden.

Binding en beleving beïnvloeden elkaar. Bewoners van uiterwaarden waarderen 'hun' gebied na ingrepen in het kader van natuurontwikkeling lager dan daarvoor (Buijs *et al.*, 2004; Buijs & Van der Molen, 2004). Blijkbaar is de

binding van bewoners met het gebied afgenomen. Het landschap dat een kapstok was voor hun herinneringen is deels verdwenen, wat invloed heeft op hun waardering.

Als binding de beleving beïnvloedt, is het maar de vraag of een telefonische enquête geschikt is om de oppervlakkige waardering van het landschap te meten. Eerdere beelden en ervaringen worden immers niet uitgesloten. Wat is bijvoorbeeld het referentiebeeld van de respondenten bij de vraag naar de kleur van graslanden? Uit onze enquête wordt dat niet duidelijk. Gebruik van beeldmateriaal zou deze onduidelijkheid hebben kunnen wegnemen.

Vergelijking perceptieonderzoeken

Tachtig procent van de respondenten vindt het landschap van de Noordelijke Friese Wouden aantrekkelijk (Goos- sen & De Boer, 2006), en geeft het een 8,4 als rapport- cijfer (Berends *et al.*, 2005a; 2005b). Uit ons onderzoek blijkt bovendien dat de bewoners in grote lijnen achter de kernkwaliteiten van de NFW staan, zoals omschreven in de Nota Ruimte. Vooral de houtwallen en de pingo's en dobben worden zeer gewaardeerd. Afgaande op deze onderzoeken lijkt het Nationaal Landschap NFW goed gekozen.

Over het toegenomen aantal woningen, bedrijven en stal- len in de NFW zijn mensen over het algemeen negatief tot neutraal (Goossen & De Boer, 2006). In ons onderzoek worden voornamelijk niet-boerenelementen genoemd als dissatisfiers. Wel in overeenstemming met onze uitkomsten is dat mensen neutraal tot positief zijn over het beheer van het landschap. Overwegend positief zijn de respondenten over veranderingen op het gebied van de hoeveelheid bos en natuur en het aantal fiets- en wandelpaden (Goossen & De Boer, 2006).

De rol van boeren voor het behoud van het landschap wordt in alle nationale landschappen belangrijk geacht (Goossen & De Boer, 2006). In de NFW is die mening nog

Criteria voor het maken van doorgangen

- Doorgangen mogen niet in ecologisch waardevolle houtwallen gemaakt worden.
- Doorgangen mogen niet in houtwallen gemaakt worden die voor het ecologische netwerk van groot belang zijn.
- Doorgangen mogen niet in houtwallen gemaakt worden die voor de visuele structuur van het landschap van groot belang zijn. Bijvoorbeeld nooit twee doorgangen in dwarswallen in elkaars verlengde, want daardoor zou de beslotenheid verdwijnen.
- Doorgangen worden niet gemaakt in houtwallen die op de grens van verschillende eigendommen liggen.
- Het aantal doorgangen per bedrijf moet zo beperkt mogelijk blijven.
- Doorgangen moeten een logistieke logica hebben (rondrijden).
- Doorgangen worden gecompenseerd met x maal het aantal meters dat verwijderd wordt. De compensatie vindt plaats daar waar zij de grootste bijdragen levert aan het ecologische netwerk en de visuele structuur van het landschap. Dat kan eventueel ook op een ander bedrijf zijn.

sterker vertegenwoordigd. Uit het onderzoek van LNV Consumentenplatform (2006) blijkt dat koeien in de wei zeer bepalend zijn voor de waardering van het landschap en dat de afname daarvan wordt betreurd. Met de stelling dat landschapsbeheer voor de boeren financieel aantrekkelijker gemaakt moet worden is 80% van de respondenten in de NFW het in meer of mindere mate eens (Goossen & De Boer, 2006). Op de stelling: het belang van natuur, landschap en cultuurhistorie moet groter zijn dan dat van landbouw antwoorden mensen in de NFW: “enigszins mee oneens” of “neutraal”. De landelijke uitkomst neigt naar neutraal. Ook hieruit blijkt de opvatting dat de boeren in de NFW wat meer concessies gedaan mag worden ter wille van een ‘levend landschap’.

Aanbevelingen

Ten minste drie partijen kunnen zich aangesproken voelen door de resultaten van dit onderzoek, namelijk de streekcoöperatie NFW, de gemeenten in het gebied en de provincies.

De provincies doen er goed aan bewoners te betrekken bij het ontwikkelen van Nationale Landschappen. Hun

wensen, bijvoorbeeld in de NFW wat betreft het toestaan van doorgangen in houtwallen, zijn immers niet altijd te voorspellen. Een enquête is een goede start van een interactief proces, omdat ze de thema's waarover discussie kan ontstaan identificeert. Daarnaast ondersteunen de resultaten van het onderzoek de keuze van de kernkwantiteiten van de NFW en het zoeken van een streekeigen invulling daarvan.

De gemeenten in de Noordelijke Friese Wouden zullen de resultaten goed kunnen gebruiken bij hun beleidsafstemming wat betreft perceelsvergroting en het maken van doorgangen. Mogelijke richtlijnen voor het maken van doorgangen zijn gegeven in het kader. Vervolgonderzoek is nodig om te bepalen of rijdoorgangen als storend of te breed worden ervaren als ze volgens deze richtlijnen worden gemaakt. Wanneer gemeenten indachtig de bewonerswensen rijdoorgangen toestaan maar perceelsvergroting niet, zullen ze andere manieren moeten vinden om boeren te ondersteunen in hun bedrijfsvoering. Datzelfde geldt ook voor de streekcoöperatie NFW.

De rol van boeren in de NFW wordt van groot belang geacht, maar hun organisatie (de streekcoöperatie NFW)

en de activiteiten die zij ontplooit zijn onder bewoners en bezoekers onbekend. Het zou goed zijn wanneer de streekcoöperatie meer van zich zou laten horen en bewoners actief betreft bij haar activiteiten. Het draagvlak voor het werk van de streekcoöperatie, dat er in potentie volop is, kan daarmee groter worden. Wanneer de Streekcoöperatie NFW bekender wordt, geeft dat bewoners ook een duidelijker aansprekpunt.

Conclusies

De bewoners van de Noordelijke Friese Wouden hechten waarde aan het behoud van een levend, door boeren onderhouden landschap, waarin veranderingen mogen

plaats vinden zolang deze de identiteit van het gebied niet aantasten. De bewoners willen doorgangen in houtwallen mogelijk maken voor een efficiënte bedrijfsvoering. Het weghalen van houtwallen wordt niet geaccepteerd omdat dit de identiteit van het gebied schaadt. Omdat mensen in de NFW naast landschappelijke kwaliteit ook aan efficiënt boeren hechten staan zij een scheidingsgedachte op bedrijfsniveau voor (Swagemakers & Wiskerke, 2006). Hierbij bieden de randen van de percelen en de randen van het bedrijf ruimte voor natuur. Nieuwe investeringen moeten plaats vinden in landschaps- en natuurbehoud en in vergroting van de toegankelijkheid van het gebied voor fietsers en wandelaars.

The National Landscape The Northern Friesian Woodlands

A survey among the inhabitants was done in the National Landscape The Northern Friesian Woodlands. The central research question was what kind of landscape the inhabitants prefer and what the role of farmers, municipalities and the Province should be in maintaining the landscape. The inhabitants prefer a living – functioning – farmer’s landscape, with possibilities to develop within the identity of the landscape. Hedgerows are im-

portant carriers of the regional identity of the Friesian Woodlands. Inhabitants allow making passages for improving farmer’s accessibility, removing entire hedgerows is not approved. New investments should be done in strengthening regional nature and landscape and improving accessibility. The work of the Farmer’s Nature Cooperation (for nature and landscape preservation) is relatively unknown; more PR could increase the support of the inhabitants and could give them a focal point for discussions.

Literatuur

Arriaza, M., J.F. Canas-Ortega, J.A. Canas-Madueno & P. Ruiz-Aviles, 2004. Assessing the visual quality of rural landscapes. *Landscape and Urban Planning* 69 (1): 115-125.

Berends, W., K. de Feijter & M. den Hartog, 2005a. Nederland kan zo mooi zijn. Onderzoek naar de beleving van 52 gebieden door omwonenden. Deel 2: Resultaten per gebied. Utrecht. Stichting Natuur en Milieu.

Berends, W., K. de Feijter & M. den Hartog, 2005b. Nederland kan zo mooi zijn. Onderzoek naar de beleving van 52 gebieden door omwonenden. Deel 1: Conclusies en resultaten. Utrecht. Stichting Natuur en Milieu.

Boer, J.J. de, 2004. Veldgids landschapselementen Noordlike Fryske Wâlden. Leeuwarden. Landschapsbeheer Friesland en Fryske Akademy.

Boersma, W.T. & R. Kuiper, 2006. Verrommeling in beeld. Kaartbeelden van storende elementen in het Nederlandse landschap. Bilthoven. Milieu- en natuurplanbureau.

Buijs, A.E., T.A. de Boer, A.L. Gerritsen, F. Langers, S. de Vries, M. van Winsum-Westra & E.C.M. Ruijgrok, 2004. Gevoelsrendement van natuurontwikkeling langs de rivieren. Wageningen. Alterra. Rapport 868, reeks Belevingsonderzoek 9.

- Buijs, A. & D. van der Molen, 2004.** Beleving van natuurontwikkeling in de uiterwaarden Tijdschrift Landschap 21/3: 147-157.
- Clay, G.R. & T.C. Daniel, 2000.** Scenic landscape assessment: the effects of landmanagement jurisdiction on public perception of scenic beauty. *Landscape and Urban Planning* 49, 1-13.
- Coeterier, J.F., 1996.** Dominant attributes in the perception and evaluation of the Dutch landscape. *Landscape and Urban Planning* 34(1): 27-44.
- Coeterier, J.F., 2000.** Landschapsbeleving; toepassing van de meetmethode landschapsbeleving in vier gebieden in Nederland. Wageningen. Alterra.
- Dijkstra, H., F.J.J.H. Bianchi, A.J. Griffioen & F. van Langevelde, 2003.** Typering van landschapseenheden in Nederland naar groen-blaauwe dooradering. Wageningen. Alterra. Rapport 645.
- Farjon, H., 2005.** Pakt de Nota Ruimte de verrommeling aan? Ontwikkelingsplanologie en landschappelijke waarden. *Landschap* 22/2: 83-91.
- Gemeente Tytsjesteradiel, 2006.** Gebiedsbestemmingen. Burgum. Gemeente Tytsjesteradiel. Bouwen en Wenjen.
- Goossen, C.M. & T.A. de Boer, 2006.** Houding en wensen van bewoners ten aanzien van het begrip Nationaal Landschap. Wageningen. Alterra, rapport 1306.
- Groot, J.C.J., W.A.H. Rossing & E.A. Lantinga, 2006.** Evolution of farm management, nitrogen efficiency and economic performance on Dutch dairy farms reducing external inputs. *Livestock Science* 100: 99-110.
- Hands, D.E. & R.D. Brown, 2002.** Enhancing the visual preference of ecological rehabilitation sites. *Landscape and Urban Planning* 58, 57-70.
- Hendriks, K. & D.J. Stobbelaar, 2003.** Landbouw in een leesbaar landschap. Hoe gangbare en biologische landbouwbedrijven bijdragen aan landschapskwaliteit. Wageningen. Leerstoelgroep Landgebruiksplanning, Wageningen Universiteit.
- Kaplan, R. & S. Kaplan, 1989.** The experience of nature. A psychological perspective. New York. Cambridge University Press.
- LNV Consumentenplatform, 2006.** NL voor mensen. Nationale landschappen in ontwikkeling. Den Haag.
- Melman, D., 2006.** Hoop is nog geen werkelijkheid – reactie op Oosterveld *et al.* *Landschap* 23/2: 100-102.
- NFW, 2005.** Werkprogramma Noardlike Fryske Wâlden. Drachten, Noardlike Fryske Wâlden.
- OCW, LNV, VROM & VenW, 1999.** Nota Belvedere. Den Haag. VNG uitgeverij.
- Oosterveld, E., W. Altenburg & E. Wymenga, 2006.** Toekomst weidevogelbescherming – bij hoog en bij laag. *Landschap* 26/2: 95-99.
- Raad voor het Landelijk Gebied, 2005.** Nationale Landschappen. Vaste koers en lange adem. Amersfoort. Raad voor het Landelijk Gebied.
- Reijs, J.W., F.P.M. Verhoeven, J. van Bruchem, J.D. van der Ploeg & E.A. Lantinga, 2004.** The nutrient management project of the VEL and VANLA environmental cooperatives. In: J.S.C. Wiskerke & J.D. van der Ploeg (eds.). *Seeds of transition. Essays on novelty production, niches and regimes in agriculture.* Assen. Van Gorcum: 149-182.
- Schüpbach, B., A. Grünig & T. Walter, 2004.** Grassland and landscape aesthetics. In: A. Lüscher (ed.). *Land Use Systems in Grassland Dominated Regions.* Zürich. Swiss Grassland Society: 186-188.
- Stobbelaar, D.J., K. Hendriks & A. Stortelder, 2004.** Phenology of the landscape: the role of organic agriculture. *Landscape Research* 29 (2): 153-179.
- Stobbelaar, D.J. & K. Hendriks, 2006.** Landschapsidentiteit. *Landschap* 23/1: 5-15.
- Stobbelaar, D.J. & K. Hendriks, 2007.** Seasonality of agricultural landscapes: Reading time and place by colours and shapes. In: H. Palang, H. Sooväli & A. Printsman (eds.). *Seasonal landscapes.* Heidelberg, Duitsland. Springer.
- Swagemakers, P. & J.S.C. Wiskerke, 2006.** Integrating nature conservation and landscape management in farming systems in the Friesian Woodlands. In: B. Tress, G. Tress, G. Fry & P. Opdam (eds.). *From Landscape research to landscape planning.* Dordrecht. Springer: 321-334.
- VROM, 2001.** Ruimte maken, ruimte delen. Vijfde nota over de ruimtelijke ordening 2000-2020. Den Haag.
- VROM, LNV, VenW & EZ, 2006.** Nota Ruimte: ruimte voor ontwikkeling. Den Haag.
- Wiskerke, J.S.C., B.B. Bock, M. Stuiver & H. Renting, 2006.** Environmental co-operatives as a new mode of rural governance. *NJAS* 51 (1-2): 9-25.